

למען יהודי דמשק הנרדפים

פרק בקריירה העתונאית של היינריך היינה

יגאל לוסינ

אני אינני לוחם נלהב למען הדת היהודית, אבל אני מוכן ללחום בהתלהבות למען זכויותיהם של היהודים ולמען שוויונם כאזרחים. את הדבר הזה אינני מסתיר. ובבוא הימים הרעים, והימים האלה בוא יבואו, אז ישמע האספסוף הגרמני את קולי, עד כי תרעשנה אמות הסיפים של בתי המרוח ושל הארמונות הגרמניים. (היינריך היינה, 1823)

בשנת 1840 מצא היינה את עצמו מעורב בפרשה שהסעירה את עם ישראל, וגם הייתה גלים ברחבי אירופה והעולם. בעיצומו של פולמוס האמנציפציה, כשיהודי המערב השתדלו להתערות כאזרחים בארצות מגוריהם, באה עלילת הדם של דמשק והעמידה אותם בפני מבחן של זהות ונאמנות. "רעדה אחזה את כל יהודי אירופה," כתב ההיסטוריון גרץ, "בראותם כי בעצם ימי אורה ונוגה של המאה התשע עשרה, עודם אנוסים להילחם עם רוח הטומאה של ימי הביניים..."¹ האמת היא שבפועל רק יהודים ספורים העזו להרים קול מתאה או להתגייס להצלת יהודי דמשק. אחד מהם היה היינריך היינה.

גירסה שקרית

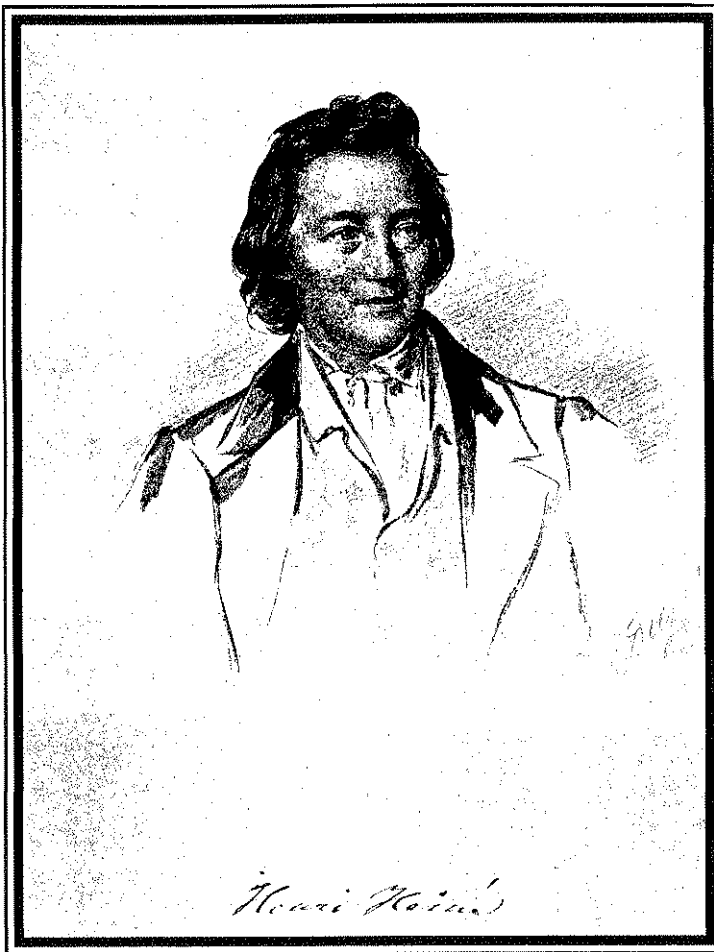
הפרשה החלה בראש חודש אדר שנת ת"ר, חמישה בפרבואר 1840. בדמשק נעלם נזיר קפוצ'יני, תומאסו שמו, ועמו משרתו המוסלמי. שמועה נפוצה בעיר, כי השניים ניראו לאחרונה ברובע היהודי, ובקרב הנוצרים קמה צעקה כי הם נשחטו, על מנת שדמם ישמש לאפיית מצות בפסח. בעת ההיא היו במזרח התיכון כמה עלילות דם, אך עלילת דמשק זכתה לתהודה עולמית הודות למעורבותו השערורייתית בפרשה של הקונסול הצרפתי בדמשק. הקונסול, הרוזן רֶטִי־מֶנטֶן, מיהר להתייצב לימין המעלילים, ודרש מן המושל, שְרִיף פחה, למצוא את האשמים ולהענישם. מאחר שלא סמך על השלטונות המקומיים, שנהגו לקחת שוחד, נטל חלק פעיל בנידון החקירה, ועשה זאת בגסות ובאכזריות מרובה. כדי להוציא מן הנחקרים הודאות, לא נמנע מלהרים יד על גברים ונשים, ואף מלהשליך אל הכלא ילדים קטנים. הנחקר הראשון

היה סֶפֶר, שלמה נְגֵרִין, שליך חנותו נראו, לפי המסופר, הנזיר ומשרתו. תחילה הובא אל הקונסוליה הצרפתית, ומאחר שהכחיש כל ידיעה על גורל השניים, הועבר להמשך החקירה לבניין המושל, שם "גילה" אחרי עינויים נוראים, כי שבעה יהודים, כולם מנכבדי הקהילה ופרנסייה, אכן שחטו את הנזיר ומשרתו. השבעה נאסרו מיד. שני זקנים, יוסף לניאדו ויוסף הררי, עונו עד שיצאה נשמתם. אחד, חכם בכור יהודה מסלוניקי, עמד בניסיון וסירב ל"הודות". שלושה, דויד, יצחק ואהרון הררי, "הודו" בכל אשר הושם בפיהם. המקרה החמור ביותר היה עם חכם משה אבולעפיה, ש"גילה" כי בביתו שמור בקבוק עם דם הנזיר. הקונסול הצרפתי וראש המשטרה חשו מיד לבית החכם, דרשו את הבקבוק מאשתו, ומאחר שזו טענה כי אינה יודעת מה הם סחים, היכה אותה הקונסול בראשה, למען תודֶה כשם שהודה בעלה. אחר־כך גררוה לבית המעצר, ולנגד עיניה הצליפו על בעלה מאתיים צליפות שוט. האומלל לחש, כי מסר את בקבוק הדם לרב הראשי של דמשק, חכם יעקב צֶנְפֶי, ובשארית כוחותיו ביקש להתאסלם, כדי להציל עצמו מעינויים נוספים.

המשטרה עצרה את הרב ענתבי ועמו את שלמה הררי ועזריה חלפון. הם הולקו כשוטים, כפי שנמסר, "עד שבשרם היה תלוי על עורם חתיכות חתיכות..."² דויד הררי (בנו של הנרצח יוסף) העיד, כי חכם ענתבי נתן את ההוראה לרצוח את הנזיר באומרו "שצריכים לדם ערל בשביל המצה" ובצוותו "גוזרני עליכם אתם השבעה אשר בחרתי בכם שתהרגו לאחד ערל או שניים ותשלחו לי הדם בכלי."³ העד הראשי, חכם משה אבולעפיה הנ"ל, שנקרא מעתה מוחמד אפנדי, סיפק למאשימים את ה"הוכחות" המתאימות מן התלמוד.

התקדמות נוספת במהלך ה"חקירה" הייתה כאשר באחד מביבי השופכין של הרובע היהודי נתגלו עצמות. התושבים טענו כי אלה עצמות בהמה, אבל רופאים נוצרים ומוסלמים העידו, בהשתדלות הקונסול הצרפתי, כי אלה עצמות אדם. הקהילה הנוצרית ערכה לעצמות האלה קבורה מפוארת במנזר הקפוצ'יני, ועל המצבה נכתב באיטלקית ובערבית: "פה נטמנו עצמותיו של האב תומאסו איש סרדיניה, המיסיונר הקפוצ'יני, שנרצח בידי יהודים בחמישה בפרבואר 1840."⁴

פרק מתוך הספר: "היינה: החיים הכפולים" (בכתובים)

היינריך היינה בתקופת פריז שלו. כתבותיו מצרפת פורסמו בעת עלילת דמשק (1840) בעתון "אוגסבורגר אלגמיינה צייטונג"

הדבר הביא לגל חדש של מעצרים. הפעם הושלכו אל הכלא גם 63 ילדים. הם נכבלו בשלשלאות והורעבו במטרה לסחוט מאימותיהם הודאות היכן הוסתר הדם השפוך. אימה גדולה ירדה על קהילת יהודי דמשק.

הידיעות הראשונות על עלילת דמשק הגיעו לבירות אירופה בצינורות הקונסולריים. כולם – לא רק הקונסול הצרפתי, אלא גם נציגי אוסטריה, בריטניה הגדולה ואחרים – דיווחו על אשמת היהודים כדבר מובן מאליה. העתונים האנטישמים באירופה עטו, כמובן, על הסיפור כמרצאי שלל רב; אך גם עתונים רציניים, ליברלים, כגון ה"טיימס" של לונדון, ניפתו להאמין בידיעות, בהסתמכם על דיברתו של קונסול צרפת. אפילו ה"אוגסבורגר אלגמיינה צייטונג" ("העתון האוגסבורגי הכללי"), העתון המכובד ביותר בארצות הדוכרות גרמנית, פירסם את הגירסה השקרית בלא הסתייגות.

"זכרון הזמנים האפלים"

קרוב לוודאי שהרוזן רְטִי־מְנֶטוֹן היה מצליח להשלים את מזימתו, אלמלא שגגה אחת. אחד העצורים, יצחק פִּיגִ'וֹטוֹ, היה נתין אוסטרי. ומן הרגע שהמשפחה פנתה אל הקונסול האוסטרי וביקשה את התערבותו, החלה שלשלת האירועים, שהביאה בסופו של דבר להצלת היהודים. הקונסול, מְרִלְאטוֹ שמו, האמין מלכתחילה אף הוא בעלילת הדם, כמו כל יתר האירופים רמי המעלה המוצבים בדמשק, אך הוא חילץ את בן חסותו מן המאסר, ורשם מפיו דו"ח מפורט על המתרחש מאחורי הסורגים. את הדו"ח שיגר לממונה עליו, הקונסול הכללי של אוסטריה באלכסנדריה של מצרים, וזה, מר א. לורין, פנה אל מוחמד עלי, שליט מצרים וטוריה, בדרישה לחזול מיד מן העינויים ולהעניק לנאשמים משפט הוגן.

מוחמד עלי האמין באשמת היהודים. מושל דמשק, שְׂרִיף פשה, שניהל את החקירה, היה בנו המאומץ. ועם זאת, מתוך דאגה לשמו הטוב ציווה על הפסקת העינויים. הוראתו הגיעה לדמשק ב־25 באפריל 1840, כאשר ארבעה יהודים כבר היו מתים.

הקונסול האוסטרי לא אמר די בפנייה אל מוחמד עלי. הוא ביקש מעמיתו, הקונסול הכללי של צרפת באלכסנדריה, לרסן את רְטִי־מְנֶטוֹן הכפוף לו, וכאשר לא עלה הדבר בידו, החליט לעשות מעשה נועז, שעלול היה לעלות לו במישרתו. במקום לשגר את הדו"ח לממשלתו בווינה, שם, כך חשש, עשוי כל העניין להיתקע בגלגלי הביורוקרטיה ההולכים לאט, שלח אותו לעמיתו, הקונסול האוסטרי בפריז, וביקש ממנו להפעיל את השפעתו במישרין על ממשלת צרפת.

קונסול אוסטריה בפריז לא היה אלא הברון גיימס (יעקב) דה רוטשילד שהיה יועצו הפיננסי של המלך לואי פיליפ, ובעל קשרים מצויינים בחוגי השלטון. הוא מיהר להיפגש עם טְיֶיר, ראש הממשלה ושר החוץ, שהיה איש משכיל ונאור, אך למרבה

ההפתעה והאכזבה לא עלה בידו לשכנעו לשים קץ לתעלולי נציגו הקונסולרי בדמשק. באותה שנה, 1840, החריפה "השאלה המזרחית". יחסי צרפת עם יתר מעצמות אירופה עמדו על סף משבר, ופריז לא היתה מוכנה לעשות שום צעד, שייתן יתרון לדיפלומטיה האוסטרית במזרח התיכון.

גיימס דיווח על כישלון השתדלותו לאחיו הווינאי, סלומון רוטשילד. "בנסיבות אלה", כתב לו, "לא נותר לנו אלא האמצעי הכל יכול כאן, לגייס לעזרתנו את העתונות!" בעצה אחת עם פרקליטו, יצחק אדולף פְּרִקְמָה, דאג להדליף את דו"ח הקונסול האוסטרי לכמה מעתוני פריז, וביקש מאחיו להעביר עותק ל"אלגמיינה צייטונג" של אוגסבורג. זה היה, אגב, צעד מעניין ורב משמעות בתולדות מלחמת היהודים על קיומם. בפעם הראשונה נעשה שימוש בעתונות לגיוס דעת קהל.

אחד העתונאים שהצטרפו בהתלהבות אל המאבק היה היינריך היינה. ב־7 במאי 1840, יום פירסום הדרו"ח, שלח ל"אלגמינה צייטונג" את כתבתו הראשונה בנושא עלילת הדם:

עתוני פריז מביאים היום דרו"ח של הקונסול האוסטרי בדמשק לקונסול הכללי האוסטרי באלכסנדריה בדבר יהודי דמשק, שענייניהם מעלים בזכרון את הזמנים האפלים ביותר של ימי הביניים. בשעה שאנו באירופה יושבים ודורשים את אגדות הימים ההם כמין הומר פיוטי ומשתעשעים בסיפורי הזוועה התמימים הללו, שהבעיתו לא מעט את אבות אבותינו; בשעה שאצלנו רק עוד בשירים וברומנים מדובר על המכשפות, הן־וּלְפִים [זאבי־אדם] והיהודים, שצריכים לפולחן השטן שלהם דם ילדי נוצרים חסודים; בשעה שאנו צוחקים ושוכחים, הנה מתחילים בני אדם בארץ המזרח להעלות את זכר אמונת ההבל הישנה... עד כה ועד כה והתלין מפעיל את מכשירי העינויים, והיהודי מתוודה כי לחג הפסח הממשמש ובא נצטרך לקצת דם נוצרים כדי לטבול בו את מצותי היבשות, ולתכלית זו שחט קרפוצין זקן!..⁷

בסוף כתבתו רמז לכישלון השתדלותו של הכרוך רוטשילד אצל ראש הממשלה ושר החוץ. "האדון טָיִיר", כתב, "אשר תמול שלשום ביקש להתגדר לא רק בתור איש ההומניות אלא גם בתור בן המהפכה, מגלה לגבי המאורעות הדמשקיים אדישות מתמיהה..."⁸ באותו זמן נועד סלומון רוטשילד עם מְטְרִיך, קנצלר אוסטריה, וביקש את התערבותו למען יהודי דמשק. המדינאי האוסטרי נענה לבקשה. הוא נזף קלות בנציגו הקונסולרי במצרים, על שלא העביר את הידיעה בצניעות המקובלים, ועם זאת עודד אותו להמשיך את מאבקו עד צאת הצדק לאור.

"למען עניין צודק"

מעשה זה, שבו חרגו שני האחים מן הזהירות הרוטשילדית שאפיינה את משפחתם, היה ראשיתו של מפנה בתולדות היהודים. בשיא מאבק האמנציפציה, כשיהודי המערב יצאו מגידרם כדי להזדהות עם ארצות מגוריהם, היה בכל צעד של סולידריות כלל יהודית כדי להחשיך אותם בנאמנות כפולה. התייצבותו של בית רוטשילד להגנת יהודים בארץ רחוקה (או כפי שגיימס ניסח זאת במכתבו לסלומון, "למען עניין צודק"), היתה בה משום פריצת דרך היסטורית.

גם הרוטשילדים האנגלים נכנסו לעובי הקורה, אף כי בדרך אחרת. קריאת העזרה הראשונה של יהודי דמשק (מה־22 בפברואר 1840) יצאה לקושטא, ומשם העבירוה ראשי הקהילה אל האחים רוטשילד בלונדון. אלה מסרו את הטיפול לדודם, משה מונטיפיורי (הוא היה גיסו של נתן רוטשילד המנוח), וזה כינס התייעצות במעונו. בפגישה, שבה השתתפו נכבדי היהודים, ובהם לינול

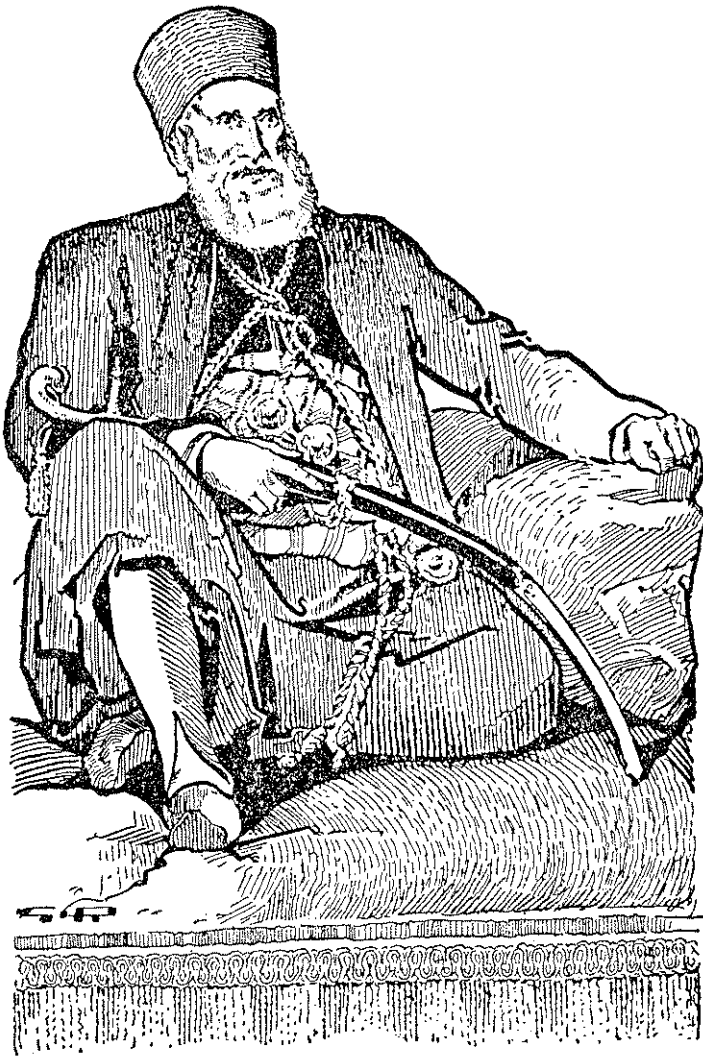
רוטשילד, הוחלט לבקש את התערבות הממשלה הבריטית. ב־30 באפריל נועדה משלחתם עם שר החוץ פלמרסטון. הוא הגיב על פנייתם באהדה, ושיגר איגרת דחופה לקונסול הבריטי באלכסנדריה, הקולונל הודג'ס, ובה הוראה להסביר למוחמד עלי איזה רושם רע ערשות באירופה הידיעות על פשעי דמשק, וכמו כן לתבוע בתקיפות משפט צדק לנאשמים, פיצויים לקורבנות ופיטורי האחראים לעלילת הדם.¹⁰ האיגרת יצאה מלונדון ב־5 במאי 1840, יומיים לפני שעתוני פריז פירסמו את דרו"ח הקונסול האוסטרי, והיינה החל לשלוח ל"אלגמינה צייטונג" דיווחים שוטפים על הדי הפרשה בצרפת.

זה היה קמפיין עתונאי מיוחד במינו. היינה השקיע בו את כל התלהבותו, אומץ לבו, כישוריו הפולמוסי ונחישותו המילולית. לא היה בעת ההיא עתונאי, שלחם בעזות כזו למען יהודים נרדפים.

במאמרו השני, ששלח כעבור שבוע, ב־14 במאי 1840, התריף היינה את נעימת ביקורתו על החיפוי שנתנה ממשלת צרפת לקונסול, "שמייתסים לו את התפקיד המחפיר ביותר בטרגדיה של דמשק. הרוזן רטי מנטון", כתב, "היה קודם קונסול צרפת בסיציליה, שם פשט פעמיים את הרגל והודת. אחר כך היה קונסול בטיפליס, וגם שם הוכרח להסתלק, כלומר מחמת דברים שאינם מהמין המכובד ביותר; והציר הרוסי בפריז הודיע מפורשות למיניסטר החוץ של צרפת, לאמור: אם האדון רטי־מנטון לא ייקרא לשוב מטיפליס, תדע ממשלת הקיסר הרוסית להרחיקו באופן מביש..."¹¹

מוחמד עלי מצא את עצמו בין הפטיש לבין הסדן. מכאן לחצו עליו רוסיה, אוסטריה, פרוסיה ובריטניה להפסיק את הודיפות, ומכאן הפעילה עליו צרפת, בעלת בריתו, לחץ הפוך. כל הפרשה נראתה בעיני השליט הערמומי הזה משחק דיפלומטי של המעצמות האירופיות המתחרות זו בזו על ההשפעה במזרח.

"השאלה המזרחית" — כך נקראה בלשון נקיה הפוליטיקה האימפריאליסטית של המעצמות לנוכח התפרקותה האפשרית של הממלכה התורכית־עות'מאנית — החריפה בעשור הקודם את היחסים הבין־לאומיים. בשנת 1829 קיבלה יוון עצמאות וסרביה אוטונומיה. שיחרורן של נסיכויות הדנובה (כיום רומניה) היה שאלה של זמן. עוד תורכיה נאבקה אין אונים על נחלאותיה האירופיות, וכבר נפתחה עליה רעה מדרום. צרפת כבשה את אלג'יר (1830), ומוחמד עלי, הפשה האלבני של מצרים, פרק (ב־1831) את עול הסולטאן. הוא שלח את בנו אַבְּרָהִים בראש צבא גדול, שאומן בידי קצינים צרפתיים, וזה כבש את סוריה וארץ ישראל, וכמעט שפלש לתורכיה, אלמלא בלמה אותו ברגע האחרון קואליציה אנגלית־אוסטרית־רוסית. הוא הסיג את כוחותיו וייצב את שלטונו בסוריה ובארץ ישראל. המעצמה היחידה אשר תמכה בו היתה צרפת שזה שנים סייעה לפיתוחה של מצרים על ידי משלוח מורים, רופאים ומהנדסים. מזכרת מאותה ברית ידידות הוא האובליסק, ששלח מוחמד עלי למלך לואי פיליפ, והוא מוצב עד היום הזה בכיכר קונקורד של פריז (היינה

מוחמד עלי, שליט מצרים, שבין 1831 ל-1840 שלט גם בארץ ישראל ובסוריה. מושל סוריה, שריף פשה, היה בן חסותו. מוחמד עלי נסוג מעלילת דמשק רק בלחץ מעצמות אירופה

סיפור גנוז 15 שנה

בכל כתביו שבדפוס מעולם לא הודהה היינה כיהודי. במאמרו העתונאיים לא הודהה כלל. ה"אלגמינה צייטונג" לא נהג לפרסם את המאמרים בהתימת כותביהם, אף כי במקרים אחדים הצמיד להם סימנים מיוחדים. מאמרי היינה צוינו בסימן **☆**. גרשום שלום טען, כי הדבר "מצביע על הודהותו עם היהדות למרות המרתדתו" (עיי' ערך MAGEN DAVID, באנציקלופדיה יודאיקה, כרך 11, טור 696). אך בשום מקום לא נמצאה אסמכתה לפרשנות זו. היינה טען כי הסימן (Ciffre, תוצופן), המזהה את מאמרו (הוא לא ציין את צורתו) נקבע בידי המערכת "כדי להקל על ניהול החשבונות..."¹⁷ בין אם ה"סימן" נקבע על ידו או על ידי המערכת, בין אם נעשה במקרה או במתכוון — לא יכול להיות שום ספק לגבי תוכן המאמרים. כאן מופיע היינה באחד משיאי הודהותו עם העם היהודי.

כתב שהאובליסק הובא מ־Mizraim)¹² המעצמות, שחמדו את נחלאותיה של תורכיה, התחרו בינתיים זו בזו על רכישת השפעה וידידים כמזרח התיכון. הצרפתים נטלו על עצמם את ההגנה על האינטרסים הנוצריים-קתולים. הרוסים-הפרבוסלבים פרשו כנפיהם על היוונים-האורתודוקסים, אחיהם לאמונה. לבריטים, שניכנסו מעט מאוחר למירוץ, לא נשאר אלא להעניק חסות קונסולרית לשארית הלא חסויה היהודים. חזירת המעצמות התבטאה גם בהקמת כנסיות, בתי ספר, בתי חולים, אכסניות צליינים, וכל מה שיכול היה לחזק את מעמדן בימים שפוליטיקה ודת שימשו בערבוביה. בשנת 1839, אחרי שנים אחדות של הפוגה יחסית, ניסו התורכים להדוף את הצבא המצרי, אך לא הצליחו אלא ליצור משבר חדש בין המעצמות האירופיות. בריטניה הגדולה עשתה יד אחת עם אוסטריה, פרוסיה ורוסיה, כדי לשים קץ לשאיפות ההתפשטות של מוחמד עלי; צרפת הוסיפה לתמוך בו; ומצבם של אסירי דמשק הוסיף להיות בכי רע. טְרִי־קֶנְטֶן היה משוכנע, כי בהתייצבותו לצד הנוצריים-הקתולים הוא עושה לחיזוק מעמדה של צרפת, והממשלה בפריז תמכה בו מתוך שיקולים פוליטיים ציניים.

היינה לא הסתפק בביקורת על מניעה המוסריים של צרפת, אלא גם הטיל ספק בתבונתה הפוליטית. הוא טען כי קָיִיר טועה בהערכת יחסי הכוחות באזור. מי שעשוי להכריע את הכף, עם הקריסה הצפויה של הממלכה העות'מאנית, לא יהיו הקתולים אלא, לדעתו, היוונים-האורתודוקסים. "ראשם [של היוונים]", כתב, "אינו אותו איש מסכן הנושא את התואר פטריארך של קושטא, זה שקודמו ניתלה שם בחרפה בין שני כלבים; לא, ראשם הוא הצאר הכל יכול של רוסיה... הוא משיחם... אשר ירים מקץ ימים את דגל נצחוננו על צריחי המסגד הגדול של ביזנטיון..."¹³

היינה הגזים באשר לכוחם של היוונים-אורתודוקסים, אבל הפליא לתאר את השאיפות האימפריאליסטיות הרוסיות. "הם חולמים חלום מלכות בכיפה רוסית-יונית-אורתודוקסית, שתפרוש זרועותיה מן הבוספורוס על פני אירופה, אסיה ואפריקה..."¹⁴

היינה כתב דברים אלה בתקופה שהמאבק על הבכורה הפוליטית בעולם ניטש בין צרפת לאנגליה ובין פרוסיה לאוסטריה. רוסיה, למרות גודלה, הייתה ארץ ענייה ומפגרת, אך הוא, בניגוד למשקיפים הפוליטיים, ראה בה "ענק נורא, הישן לעת עתה, ובשנתו הוא גדל, פרשט רגליו למרחוק אל ערוגות הבושם של גני המזרח, תומך ראשו בקוטב הצפוני, חולם חלום ממלכת עולם חדשה..."¹⁵ בעת ההיא לא התייחסו ברצינות לנבואותיו הפוליטיות, ויעברו מאה שנים של סבל ותהפוכות, כדי שדורנו יעריך נבואה, כמו, למשל, זו המסיימת את המאמר:

דברי נפוליון בסנט הלנה, שבעתיד הקרוב יהיה העולם רפובליקה אמריקנית או מלוכת תבל רוסית, חוות קשה היא עד לרפת ידיים..."¹⁶

כאצל שאר הצרפתים, הזהב הוא אלוהי השעה והתעשייה היא הדת
השלטת...²²

"ברי לי", הוסיף היינה, "מעולם לא נתן ישראל כסף, אם לא
עקרו לו את שיניו בחוזק יד..." כאן נקב בכמה שמות, ובהם
הארון ר' די רומילי, נשיא הקונסיסטוריה של ה"ישראלים". "ספק
אם היה נותן מאה פרנק, אילו באו אליו גבאי צדקה להצלת כל
שבטו!"²³

הוא תקף את הברון פרדיננד מוריץ דלמאר (לשעבר סלומון
מוסס לוי), שנרב יותר ממיליון וחצי פרנק למוסד הינוכי למען בני
אצילים שירדו מנכסיהם, אך לא עשה דבר למען אחיו. "כלום
תרם השוע הזה, חוטר מגוע דוד, לו רק פרוטה אחת במגביה
לטובת ענייניהם של היהודים?" שאל היינה בהסבירו את מקור
השם דלמאר: כשנולד נקרא שמו משה, שפירושו משוי מן המים,
ומכאן באיטלקית del mare. אחר כך שיגר חץ מורעל לעברו של
ברון אחר, פרדיננד פון אקשטיין, "אף הוא משוי מן המים" (וכאן
הכוונה למי הטבילה). "ברון גרמני זה", כתב, "יליד אלטונה,
בן למשפחה יהודית נשואת פנים. מגילת היוחסין שלו, שהגיעה
אחורנית עד אברהם, בנו של תרח ואבי אבותיו של דוד מלך
יהודה וישראל, זיכתה אותו עד כדי לקרוא לעצמו שוע...²⁴ כעת,
בימי פרשת דמשק, "לא עשה כלום לטובת בני גזעו, לא בכספו
ולא בעטו..." ואת הקטע הזה סיים באיבחון שנון להפליא של
התסמונת, שעתידה לקבל את השם "שנאה עצמית יהודית". "כאן
עלי להביע דבר, שהוא אולי המר מכל", כתב. "בין היהודים
המומרים יש רבים, שמתוך צביעות פחדנית מדברים סָךָה על
ישראל, גרועה מזו שמדברים שונאיו מלידה. בדרך זו נוהגים
סופרים ידועים לבל ייזכר מוצאם לענות רעה ביהודים או לעבוד
עליהם בשתיקה. זוהי תופעה מפורסמת, מעציבה ומגוחכת."²⁵
דברים אלה כתב כארבע שנים קודם היכרותו עם קרל מרכס,
אחד המקרים הקשים ביותר בתולדות השנאה העצמית היהודית.

"מלאכת מחשבת של כחש"

היינה מצא את עצמו בימי פרשת דמשק לוחם בכמה חזיתות: נגד
ממשלת צרפת, נגד הכמורה הקתולית, נגד היהודים המתכחשים
ונגד העתונות האנטישמית. באחד הימים התפרסמה ידיעה על
אספסוף מוסת, שצר על ביתו של הקונסול האוסטרי בדמשק,
וקיללו קללות נמרצות משום שלימד זכות על היהודים. כמה
עתונים אירופיים, שפירסמו ידיעה זו, ציינו כי הקונסול יהודי הוא
מן הסתם.

"ניתן לקרוא", הגיב היינה, "כי כל מה שנכתב לטובת יהודי
דמשק קהלך ממקורות יהודים, כי הקונסול האוסטרי יהודי הוא,
כי כל שאר הקונסולים שם, חוץ מן הצרפתי, יהודים הם כולם.
מכירים אנו את הטכסיס הזה, כבר התנסו בו בפרשת גרמניה
הצעירה" [תנועה ספרותית, שכל חבריה לא היו יהודים, אבל

היינה לא אמר די במלחמה מעל דפי העתון. ב-21 ביולי
שלח למו"ל יוליוס קאמפה את סיפורו "הרבי מבכרך", שהיה
גנו עמו זה 15 שנה. הפרק הראשון מתאר עלילת דם ("הבדייה
האווילית, שהולכת ונשנית עד לבחילה בספרי הקורות ובאגדות..."
הרבי מבכרך, עמ' 188), והיינה, שסבר כי סיפור ימי ביניים זה
נעשה אקטואלי בגלל המאורעות האחרונים, ביקש להוציאו לאור
בכרך הרביעי של ה"סלון" (כך נקראו המאספים הספרותיים שבהם
פירסם היינה את שיריו, סיפוריו ומסותיו מפריז).

רק מתי מעט מיהודי האמנציפציה אזור אומץ לבטא בפרהסיה
סולידריות עם יהודים נרדפים אי שם בארצות ניכר. יהודים גרמנים
רבים נחרדו אמנם מהתחזקות האנטישמיות בגין עלילת הדם, ועם
זאת בניגוד לרוב שליחי הקהילות היהודיות בבריטניה וליחידים
בקונסיסטוריה הצרפתית התבטאו תגובתם בקול ענות חלושה.
אברהם גייגר, רבה של קהילת ברסלאו, כתב כי חשובה לו יותר
השאלה אם תינתן ליהודי רשות לפתוח בית מרקחת בפרוסיה,
מהצלתם של כל יהודי המזרח, "אשר כאדם אני משתתף בצערם."¹⁸
משה הס נזכר (כעבור עשרים שנה), כי בימי עלילת דמשק ביקש
לזעוק זעקה גדולה ומרה, "אפס כי זעקה זו שבה ונחנקה בגרוני
עד מהרה על ידי הכאב הגדול עוד יותר שעורר בי הפרולטריון
האירופי..."¹⁹ גם יהודי צרפת לא יצאו מגידרם בעת ההיא.

"השתתפותם של היהודים המקומיים בטרגדיה של דמשק
מצטמצמת בגילויי דעת קלילים מאוד", כתב היינה ב-27 במאי.
"הקונסיסטוריה הישראלית התאספה ודנה; המסקנה היתירה היתה
כי יש צורך לפרסם ברבים את מסמכי המשפט. הארון כרמיה,
הפרקליט המפורסם, שהקדיש בכל עת תמיד את דברו הנמלך
נדיבות, לא רק ליהודים, כי אם גם לנדכאים של כל האומות
וכל הדעות, נטל עליו את הפירסום הנ"ל, וחרץ מגברת יפה אחת
[היינה מתכוון, כנראה, לִפְטִי, רעייתו של גיימס דה רוטשילד]
ומספר מלומדים צעירים, הוא [כרמיה] ודאי האחד והיחיד בפריז,
שקם לשקוד בפועל על עניינו של ישראל..."²⁰

כרמיה, פרקליטו של הברון רוטשילד, פירסם בשני עתונים
ליברליים גילוי דעת נגד עלילת דמשק, ובכך עורר תגובות
אנטישמיות של עתונים קתוליים. אלה טענו, כי פירסם את גירסתו
בתשלום, וכי כסף יהודי עומד מאחורי ההגנה על יהודי דמשק. על
זאת הגיב היינה בלעג מר: "הכוחות הכספיים של היהודים גדולים
הם באמת", כתב, "אבל קמצנותם גדולה הרבה יותר..."²¹

"היהודים בצרפת", הסביר, "יצאו לחירות של אמנציפציה זה
כבר, וחישוקי הגזע הספיקו להתרופף מאוד; הם כמעט נשתקעו,
או יותר נכון נבלעו ובטלו בלאומיות הצרפתית; צרפתים הם
ממש... רבים עדיין מקיימים את טקסי הפולחן היהודי מיכנית,
בלי דעת למה, מתוך הרגל ישן; לאמונה שבלב אין כל זכר, כי
בבית הכנסת, כמו בכנסיה הנוצרית, פעלה החומצה התרופה של
הביקורת הוולטריאנית פעולה הרסנית. אצל היהודים הצרפתיים,

יחסים אינטימיים ביותר עם טָיִיר.³² בימיו הראשונים בפריז אכן שיבח אותו היינה מאוד. פעם כינה אותו "גתה של הפוליטיקה". ופעם "ההיסטוריוגרף הגדול של המהפכה."³³ בשנת 1836, כשמצבו הכלכלי הורע כתוצאה מן החרם שהושת על ספריו בגרמניה, סידר לו טָיִיר, בהשתדלות הנסיכה, קיצבת קיום מקרן ממשלתית סודית. השמועות על כך דלפו החוצה, והיינה תואר כסוכן של טָיִיר. מי שבודק את רשימותיו משנת 1840 לא ימצא שום ראיות לכך. היינה לא רק שפך על האיש קיתונות של ביקורת בשל מדיניות החוץ שלו ותמיכתו הצינית בעלילת הדם, אלא גם תיבל את דבריו בהלצות על חשבונו. "הוא המוח המחוכם שבצרפת", כתב, "אף כי אומרים שהוא עצמו מודה בזה...". עוד סיפר על שיתח שהיתה כביכול לטייר עם המלך, ובה אמר: "הוד מלכותו סבור שהוא האיש הפיקח שבארץ זו, אבל אני מכיר כאן אחד פיקח הרבה יותר, וזהו אנוכי!" "טועה אתה, אדון טָיִיר, השיב לוואי פיליפ הערמומי, "אילו היית כזה, לא היית מדבר כך..."³⁴

היסטוריון גדול ותיאולוג קטן

בקרב העתונאי שניהל נגד ממשלת צרפת, היה להיינה רק מה להפסיד. לא רק שסיכן את הקיצבה הממשלתית, אלא את עצם המקלט המדיני שארץ זו העניקה לו. ואולם, שיקולים כאלה לא הטרידו איש כהיינה מעולם.

"היסטוריון גדול", כתב היינה על טייר, "ותיאולוג קטן מאוד! גם במזרח כמו במערב אין הברית הישנה מתירה למחוקקים בה מזון מגואל כזה, כל אכילת דם תועבה היא ליהודים, תועבת נפש מיוחדת להם, מתבטאת היא בדתיהם הראשונות, בכל הילכות הכשרות שלהם, במנהגי היטהרותם, בהשקפתם היסודית על הטהור והטמא..."³⁵

ואחרי שעור קצר זה ביסודות הדת היהודית, הוא מוסיף: לא, זרעו של ישראל, צאצאי גוי כוהנים וטהורי עם סגולה הם, בשר חזיר אינם אוכלים, אף לא פרנציסקנים זקנים, ודם אינם שותים, כאשר לא ישתו את שָׁקֵן עצמם בדומה לאלישבע הקדושה, בת סבת-דודתו של הרוחן מונטֶלֶבֶר...

נהיינה יורה כאן חץ רעל כרוזן מונטֶלֶבֶר, עורך העתון הקתולי L'Univers, שניצב בראש מפייצי אבסורד עלילת הרם, שהיה מתפאר בקרובת משפחתו, אלישבע הקדושה, נסיכה הונגריה, "אשר מענוונותה הנצרית הנוראה מלקקת היתה כלשונה הצדקנית את השתן ואת המורסות שבבשר הקבצנים הצרועים ביותר, ולא עוד אלא שמרוב חסידות שותה היתה את מי הרגליים של עצמה..."³⁶

היינה גילה בשנת 1840 — מה שהרצל גילה בימי פרשת דרייפוס (1895) ומה שהעולם הנאור גילה בימי וישי (1940-44) — את פרצופה האחר, האפל, של צרפת. היינה, שהלאומנים הגרמנים האשימוהו באהבת האויב (צרפת), נאלץ כעת להודות כי פריז

בגלל ליברליותה כינה "פלשתינה הצעירה". "לא!" הדגיש, "כל קונסולי דמשק נוצרים הם; ושארין הקונסול האוסטרי שם אפילו ממוצא יהודי, על כך יערוב לנו דווקא זה היושר הגלוי לבלי חת, שבו הגן על היהודים מפני הקונסול הצרפתי..."²⁶

כעבור שבוע, בשלושה ביוני 1840, תזר היינה ותקף את ראש ממשלת צרפת. העילה היתה תשובתו שאילתה של בנואה פולד, הבנקאי היהודי, ציר הפרלמנט, שביקש הסבר על התנהגותו של הרוזן רטימנטון ("אותו עלוב", כדברי היינה, "המחלל בתור קונסול צרפתי את שם צרפת").

"תשובתו של האדון טָיִיר היתה מלאכת מחשבת של פֶּחַשׁ", כתב. "מי ששמע אותו מדבר יכול היה בסופו של דבר להאמין באמת כי מאכל תאוותם של היהודים הוא בשר קפוצינים..."²⁷ באותו מאמר תיאר היינה את המניפולציות התקשורתיות של ראש הממשלה: איך בתדריכי הבוקר הריהו מוכיח לעתונאים "כי היהודים טובאים דם נוצרים בחג הפסח, כי כל העדויות כולן כאחת מלמדות שרבה של דמשק שחט את הפאטר תומאס ושתה את דמו..." "הבשר", העיר היינה בכות, "ודאי היה שִׁיריים לפקידים נמוכים של בית הכנסת..."²⁸ (זו לא הייתה התחכמות. כעבור שנתיים כתב ה"ארכיב ישראליט": "כלום לא קרה, בעת הפרשה המעציבה של דמשק, שאחד מידידיכם אמר לכם, בצחוק, אשר פוצע את הנפש: אינני רוצה לסעוד אצלך, שמא תגיש לי קציצה מבשרו של האב תומאס?")²⁹

טָיִיר הצליח לתמרן את דעת הקהל; והעתונים הצרפתים, שרק לפני כמה חודשים לחמו בלהט בעד יהודי דמשק, החלו מרמזים, כי אולי באמת הם שותים דם, שהרי אין עשן בלי אש וכו'... (דברים אלה כתב במאמר שלא פורסם).³⁰

טָיִיר היה שמרן-מתון, ולא דווקא אנטישמי, אבל שיקולים אימפריאליסטים הניעוהו לנהל פוליטיקה לא מוסרית. הוא היה בעל קומה ננסית, גנדרן, שאפתן, ששימש דוגמה לבלזק, בתארו את גיבורו רֶסְטִינְיָאק. הוא התפרסם כהיסטוריון, שכתב את תולדות המהפכה הצרפתית בעשרה כרכים ואחר כך את תולדות הקיסרות בעשרים כרך. היינה התוודע לכתביו עוד בעת שהתגורר בגרמניה, קודם שפרצה מהפכת יולי 1830 ("בעשרת הימים האחרונים היה לי שיג ושיח רק עם טָיִיר ואלוהים הטוב; קורא אני את 'ההיסטוריה של המהפכה הצרפתית' מאת המחבר האחד ואת התג' מאת המחבר השני...")³¹ באותו זמן ערך טָיִיר את העתון האופוזיציוני "נסינאל", שקרא להפיל את הבּוֹבּוֹנִים. הוא היה בין מחוללי מהפכת יולי, ופעל להמלכת לוואי פיליפ כ"מלך אורח", הכפוף למשטר חוקתי פרלמנטרי דוגמת בריטניה. היינה נפגש עמו באירועים חברתיים, לרוב אצל ידידתם המשותפת, הנסיכה כריסטינה בלגיווזה. לעיתים, כשסר לביקור, מצא אותה מציינת מניפות וטָיִיר מטגן ביציות במטבח. כל זה דוּחַ, כמובן, לווינה ולברלין. "הגרוע ביותר", כתב אחד המרגלים, "הוא שהיינה מקיים

זיא הדת

אם לא
ז, ובהם
." "ספק
צלת כל

סלומון
מען בני
"כלום

במגבית
ת מקור
ן המים,
ברו של

" (וכאן
אלטונה,
שהגיעה

וד מלך
24 כעת,
בכספו

ליא של
." "כאן

היהודים
זרה על
נוהגים

לעבור
25

מרכס,
ודית.

ות: נגד
זכחשים
עה על
דמשק,

ו. כמה
די הוא

ז יהודי
י הוא,

ז כולם.
גרמניה

ז, אבל

לעשות הכל כדי למנוע את הזוועות שגרמו "הלחלה לעולם התרבותי".⁴⁶

בהופעתו של כרמיה בלונדון היה משום עזות, כי באותו זמן עמדה בריטניה לכנס ועידה בהשתתפות אוסטריה, פרוסיה ורוסיה, מבלי להזמין את צרפת. ארבע המעצמות חתמו על "הסכם להשכנת שלום בלוראנט", והסמיכו את הלורד פלמרסטון, שר החוץ, לשלוח למוחמד עלי אולטימטום, שבו נדרש לסגת מסוריה.⁴⁷

צרפת, שלא הוזמנה לוועידה, ראתה בזאת "עלבון גס". ראש הממשלה ט'ייר ציווה להכין את הצבא למלחמה, והחל לשלוח את היצורים הפטריוטיים של האזרחים. זה לא כבר השלים את בניית שער הניצחון, וכעת פיקח על ההכנות להחזרת עצמות נפוליון מסנט הלנה ולקבורתו בכנסיית האיננואלידים. דעת הקהל הייתה נכונה לכל קורבן למען כבודה ותפארתה של המולדת.

ב-27 ביולי 1840 דיווח היינה על התכונה המלחמתית הצרפתית נגד "אלביון הנוכל". הוא ליגל על ט'ייר, ההיסטוריון המבקש לעשות בעצמו היסטוריה. חבל, העיר, שבפרשת חיי נפוליון הגיע רק עד סוף תקופת הקונסולט, והלך אחרי גיבורו רק במסעי הנצחון שלו. "אולי אסון הוא", כתב, "שלא נילוה ברוחו עמו גם במערכה הרוסית ובנסיגה הגדולה. אילו הגיע האדון ט'ייר בספרו עד ווטרו, אפשר היה להטו המלחמתית מצטנן קצת...".⁴⁸

היינה חושש ממלחמה

במצב מתות זה, כשהיחסים בין ארצותיהם היו בשפל המדרגה, יצאה למצרים המשלחת המאוחדת של יהודי בריטניה וצרפת. "בשהותנו בפריז", כתב מונטיפיורי ביומנו, "היו לנו כמה פגישות עם בני משפחת רוטשילד, שגילו עניין עמוק בשליחותנו. פגישת הקונסיסטוריה של צרפת נערכה בביתו של הברון אנטלם דה רוטשילד [אחינו של גיימס], שבה נכחתי עם ד"ר לווה [אליעזר הלוי, מזכיר]. מסייה כרמיה יצא בקריאה נרגשת אל כל הנוכחים, והתוצאות היו לשבועות רצוננו המלאה...".⁴⁹ היינה, שדיווח על היציאה למצרים, הקפיד להדגיש את משמעותה האוניברסלית. "פרקליט זה של היהודים", כתב על כרמיה, "טוען בעת אחת לרבו האנושות כולה".⁵⁰ הוא גם הביע תקווה תמימה, כי עלילת הדם של דמשק תשמש לקח חשוב לעמי המזרח ותשנה את דרכיהם לטובה. הם ילמדו את דרכי המשפט הפלילי האירופי, ישפרו את זכויות הפרט ולא עוד יוכפשו שמים כמי שמנהלים חקירות אכזריות וסוחטים הודאות בעינינו. "מבחינה זאת", כתב, "ראויה נסיעתו של מר כרמיה לאלכסנדריה להיכתב כמאורע חשוב בספר דברי ימי האנושות".⁵¹

המשלחת הגיעה לאלכסנדריה ב-4 באוגוסט. הפגישה עם מוחמד עלי נקבעה למחרת היום, אבל מונטיפיורי הופתע למצוא עצמו הולך לבד אל הארמון. כרמיה ומתורגמנו, המזרחן שלמה מונק, עוכבו בידי מר קוֹשֶׁלָה, הקונסול הכללי של צרפת, "מטעמים",

איננה רק "המעבדה של כל האחוות המתקדמות" אלא גם של "כל הנסוגות אחור".³⁷ הוא גם גילה, כי בשעת צרה אין לסמוך הרבה על המחנה הליברלי והציבור הנאור. "תוהים אנו", כתב היינה, "עומדים ושואלים את עצמנו: הזאת צרפת, מולדת ההשכלה, הארץ שולטייר צחק ורוסו בכה שם?"³⁸

הפרדוקס הגדול היה שמדינות ריאקציוניות כמו אוסטריה של מטרניך ורוסיה של הצאר ניקולאי — יצאו להגנת יהודי דמשק; ואילו המדינה הנאורה ביותר, צרפת, נתנה יד למזימה האפלה ביותר, עלילת הדם. כאן שב היינה ומעלה על נס את יצחק ארולף כרמיה, הפרקליט המזהיר, סגן נשיא הקונסיסטוריה הצרפתית, שהוא "האחד והיחיד בפריז, שקם לשקוד בפועל על עניינו של ישראל...".³⁹

כרמיה היה פטריוט צרפתי, אך לנוכח עיקשות ממשלת צרפת, החליט (בשליחותו של גיימס רוטשילד) לצאת ללונדון, כדי לעשות יד אחת עם ראשי היהדות האנגלית למען הצלת יהודי דמשק. "צרפת לצרינו!" הכריז ביארוש עם בואו ללונדון.⁴⁰ ב-15 ביוני נכח באספה של ראשי הקהילות, שם נתקבלה החלטה לשגר משלחת לאלכסנדריה ולדמשק ולהציב אותו ואת מונטיפיורי בראשה.⁴¹ זו הייתה פעם ראשונה בתקופה המודרנית, שיהודים מארצות שונות התאגדו לשם עניין יהודי משותף. יהודי גרמניה היו מחוץ לתמונה. הם היו שקועים בענייניהם, מכדי שיעלו על דעתם לצרף נציג למשלחת. רק קהילה אחת, המבורג-אלטונה, שלחה תרומת כסף לוועד הלונדוני.⁴²

פעולת הוועד הלונדוני התנהלה באווירה ציבורית אוהדת ביותר. גם כאן, כמו בפריז, עמדו הרוטשילדים מאחורי הקלעים של המאבק. מונטיפיורי, שהיה בן 56, היה נשוי ליהודית ברנט-כהן, אחותה של חנה, אשת נתן רוטשילד, ראש הענף הבריטי של המשפחה; וכרמיה, בן ה-44, היה פרקליטו ואיש אמונו של גיימס, ראש הענף הצרפתי, שבלשכתו ברחוב לאפיט שכן מטה המבצעים להצלת יהודי דמשק.⁴³ ב-24 ביוני ליווה ליוגל רוטשילד (בנו הבכור של נתן המנחם, ומי שעתיד להיות חבר הפרלמנט היהודי הראשון) את כרמיה לפגישה עם שר החוץ, והלורד פלמרסטון, שקיבל את פניהם בלבביות, דיווח להם על ההוראות ששלח לקונסול הבריטי באלכסנדריה להושיט כל עזרה למשלחת.⁴⁴ בשלושה ביולי נערכה בקנֶשֶׁן האוז, מעונו הרישמי של הלורד מאיור, ראש עיריית לונדון, אספה בהשתתפות חברי פרלמנט, אנשי כמורה, בנקאים וסוחרים; כולם כאחד הביעו אהדה ליהודי דמשק הנודפים. דניאל אוֹקונל, מנהיגם הדגול של האירים הקתולים, הכריז: "אני קורא לכל האנגלים להרים קולם להגנת קורבנות הדיכוי המביש הזה. יהי קולם הולך מסוף איי בריטניה ועד סופם, ואם יחסר קולו של איש אירי, הרי שלשם כך הנני כאן...".⁴⁵ אספות מחאה התקיימו גם בניו יורק ובפילדלפיה. מזכיר המדינה פורסיית שלח בשם הנשיא ון־בֵּיוֹן הוראות לקונסול האמריקני באלכסנדריה ולציר בקושטא

ב־6 בספטמבר 1840 שוחררו העצירים שנותרו בחיים.
ב־11 בספטמבר הרעיש הצי הבריטי את ביירות.
ב־3 באוקטובר כתב היינה:

רעם התותחים של ביירות מוצא לו הד בלב כל הצרפתים. אני עצמי כנדהם; חששות נוראים חודרים אל נפשי. המלחמה עוד היא הקטנה מן הרעות שאני ירא. מחזות עלולים למצוא מקום להם בפריז, שכל סצינות המהפכה הקודמת תיראנה לעומתם כחלומות-ליל-קיץ עליוזים!⁵⁴

(היינה חרד ממלחמה בין השאר משום שניבא, כי המהפכה הבאה, הסוציאליטית, תהיה נוראה יותר מן המהפכה הצרפתית, הפוליטית, והיא תפרוץ בעקבות מלחמה).⁵⁵
באותו יום, 3 באוקטובר, נפלה ביירות.

כעבור ארבעה ימים, ב־7 באוקטובר, דיווח היינה על הצהרות מלחמתיות הממלאות את טורי העתונים של פריז, על בני אדם המתקהלים בקרנות רחוב ומקשיבים לחדשות מתוך העתונים ועל צעירים נלהבים הצובאים על דלתות לשכות הגיוס. החדשות על נפילת ביירות עדיין לא הגיעו לאירופה, אך די היה בבידעה, כי האנגלים ירו בדגל שלושות הצבעים של הקונסוליה הצרפתית בביירות, כדי לחמם את האווירה בפריז. "בליל שלשום," כתב היינה, "דרש הקהל באופרה הגדולה, שהתזמורת תפתח בניגון המרסלייזה; מאחר שמפקח המשטרה התנגד לדרישה זו, שר הקהל בלא ליווי, אבל בתרון אף נושם ונושף כל כך, שהמילים נתקעו בגרונו, ונשמעו כשאגה בלתי מובנת כלל... מפקח המשטרה, שעלה על הבימה לדבר על לב הקהל, גימגם תוך כדי קידות הרבה: התזמורת לא תוכל לנגן את המרסלייזה, מפני שמוסיקה זו לא כתובה במודעה. קול מן האולם ענה: 'אדוני, זה אינו נימוק, הלא גם אתה אינך כתוב במודעה'. להיום נתן שר המשטרה רשות לכל התיאטרונים לנגן את ההימנון..."⁵⁶

"הסערה הולכת ומתקרבת"

היינה ציין באירוניה, כי מבין השרים דווקא שר החינוך הוא זה שנלהב ביותר למלחמה, ואילו שר המלחמה ושר הצי דוגלים בשלום. מי שמכריע את הכף הוא, כמובן, ראש הממשלה. "סְיִיר," כתב "יש לו תאוות אימפריאליסטיות, וכפי שכבר כתבתי לכם בסוף יולי, המלחמה היא משוש לבו. עתה מכוסה הרצפה של חדר עבודתו במפות הארץ, והריהו רובץ על בטנו ונועץ סיכות שחורות וירוקות בנייר, ממש כנפוליון..."⁵⁷ את מאמרו סיים במונחים המוכרים לקוראיו הגרמנים: "הסערה הולכת ומתקרבת. במרומי האוויר כבר נשמע משק כנפיהן של הוולקיריות..." (וולקיריות: בתולדות המלחמה המנחליות על פי המיתולוגיה הצפונית תבוסה או נצחון).

היינה חשש מאוד ממלחמה; בייחוד ממלחמה עם פרוסיה,

מדליה שהונפקה לציון פועלם של משה מונטיפיורי ואדולף כרמיה בעניין עלילת דמשק

כפי שרשם מונטיפיורי ביומנו, "הידועים היטב רק לו."⁵²
קולונל הודג'ס, הקונסול הכללי של בריטניה הגדולה, הציג את מונטיפיורי לפני הפשה, באומר כי הוא שליח מטעם ממשלת הוד מלכותה. מונטיפיורי, שלבש לכבוד המאורע את מדי השריף החגיגיים שלו, קרא מן הכתב נאום ארוך באנגלית, ואחרי שסיים, ביקש מן המתורגמן לתרגמו לתורכית. מוחמד עלי אמר בקוצר רוח, כי אין צורך בכך. הוא ידאג בעצמו לתרגום; ובכלל, ידוע לו במה מדובר ויטפל בפרשה בהקדם; ואגב, תהה, מה עושה פרקליט צרפתי במשלחת. קולונל הודג'ס השיב כי כרמיה בא כיהודי ולא כצרפתי, ויש לראות את נוכחותו על רקע הומניטרי בלבד.⁵³
משלחת היהודים הגיעה למצריים בשעה לא מוצלחת. מה שהטריד את מוחמד עלי היה האולטימטום של ארבע המעצמות והופעת הצי הבריטי מול חופי ביירות. הודג'ס הסביר, כי בגלל המשבר הבין לאומי אין דעתו של הפחה נתונה לבעיה, שבעיניו היא עניין של מה בכך, והוא אכן דחה את מונטיפיורי וכרמיה בלך ושוב. אלה לא ישבו בחיבוך ידיים. הם אירגנו עצומה בהתימת תשעה קונסולים (מלבד הצרפתי שמיאן לחתום), והפעילו על מוחמד עלי לחצים שונים עד שנענה להם והעניק חנינה לנאשמי עלילת דמשק.

ב־6 בספטמבר 1840 שוחררו העצירים שנותרו בחיים.
 ב־11 בספטמבר הרעיש הצי הבריטי את ביירות.
 ב־3 באוקטובר כתב היינה:

רעם התותחים של ביירות מוצא לו הד בלב כל הצרפתים. אני
 עצמי כנדהם; חששות נוראים חודרים אל נפשי. המלחמה עוד
 היא הקטנה מן הרעות שאני ירא. מחזות עלולים למצוא מקום
 להם בפריז, שכל סצינות המהפכה הקודמת תיראנה לעומתם
 כחלומות-ליל-קיץ עליום!⁵⁴

(היינה חרד ממלחמה בין השאר משום שניבא, כי המהפכה הבאה,
 הסוציאלית, תהיה נוראה יותר מן המהפכה הצרפתית, הפוליטית,
 והיא תפרוץ בעקבות מלחמה).⁵⁵

באותו יום, 3 באוקטובר, נפלה ביירות.
 כעבור ארבעה ימים, ב־7 באוקטובר, דיווח היינה על הצהרות
 מלחמתיות הממלאות את טורי העתונים של פריז, על בני אדם
 המתקהלים בקרנות רחוב ומקשיבים לחדשות מתוך העתונים ועל
 צעירים נלהבים הצובאים על דלתות לשכות הגיוס. החדשות על
 נפילת ביירות עדיין לא הגיעו לאירופה, אך די היה בידעה,
 כי האנגלים ירו בדגל שלושת הצבעים של הקונסוליה הצרפתית
 בביירות, כדי לחמם את האווירה בפריז. "בליל שלשום", כתב
 היינה, "דרש הקהל באופרה הגדולה, שהתזמורת תפתח בניגון
 המרסלייזה; מאחר שמפקח המשטרה התנגד לדרישה זו, שר הקהל
 כלא ליווי, אבל בחרון אף נושם ונושף כל כך, שהמילים נתקעו
 בגרונו, ונשמעו כשאגה בלתי מובנת כלל... מפקח המשטרה, שעלה
 על הבימה לדבר על לב הקהל, גימגם תוך כדי קידות הרבה:
 התזמורת לא תוכל לנגן את המרסלייזה, מפני שמוסיקה זו לא
 כתובה במודעה. קול מן האולם ענה: 'אדוני, זה אינו נימוק, הלא
 גם אתה אינך כתוב במודעה'. להיום נתן שר המשטרה רשות לכל
 התיאטרונים לנגן את ההימנון..."⁵⁶

"הסערה הולכת ומתקרבת"

היינה ציין באירוניה, כי מבין השרים דווקא שר החינוך הוא
 זה שנלהב ביותר למלחמה, ואילו שר המלחמה ושר הצי דוגלים
 בשלום. מי שמכריע את הכף הוא, כמובן, ראש הממשלה. "טֵייר",
 כתב "יש לו תאוות אימפריאליסטיות, וכפי שכבר כתבתי לכם
 בסוף יולי, המלחמה היא מושג לבו. עתה מכוסה הרצפה של חדר
 עבודתו במפות הארץ, והריהו רוכץ על בטנו ונועץ סיכות שחורות
 וירוקות בנייד, ממש כנפוליון..."⁵⁷ את מאמרו סיים במונחים
 המוכרים לקוראיו הגרמנים: "הסערה הולכת ומתקרבת. במרומי
 האוויר כבר נשמע משק כנפיהן של הוולקיריות..." (וולקיריות:
 בתולדות המלחמה המנחילות על פי המיתולוגיה הצפונית תבוסה או
 נצחון).

היינה חשש מאוד ממלחמה; בייחוד ממלחמה עם פרוסיה,

מדליה שהונפקה לציון פועלם של משה מונטיפיורי ואדולף כרמיה
 בעניין עלילת דמשק

כפי שרשם מונטיפיורי ביומנו, "הידועים היטב רק לו."⁵⁸
 קולונל הודג'ס, הקונסול הכללי של בריטניה הגדולה, הציג את
 מונטיפיורי לפני הפשה, באומרו כי הוא שליח מטעם ממשלת
 הוד מלכותה. מונטיפיורי, שלבש לכבוד המאורע את מדי השריף
 החגיגיים שלו, קרא מן הכתב גאום ארוך באנגלית, ואחרי שסיים,
 ביקש מן המתורגמן לתרגמו לתורכית. מוחמד עלי אמר בקוצר
 רוח, כי אין צורך בכך. הוא ידאג בעצמו לתרגום; ובכלל, ידוע לו
 במה מדובר ויטפל בפרשה בהקדם; ואגב, תהה, מה עושה פרקליט
 צרפתי במשלחת. קולונל הודג'ס השיב כי כרמיה בא כיהודי ולא
 כצרפתי, ויש לראות את נוכחותו על רקע הומניטרי בלבד.⁵⁹
 משלחת היהודים הגיעה למצריים בשעה לא מוצלחת. מה
 שהטריד את מוחמד עלי היה האולטימטום של ארבע המעצמות
 והופעת הצי הבריטי מול חופי ביירות. הודג'ס הסביר, כי בגלל
 המשבר הבין לאומי אין דעתו של הפחה נתונה לבעיה, שבעיניו
 היא עניין של מה בכך, והוא אכן דחה את מונטיפיורי וכרמיה בלך
 ושוב. אלה לא ישכו בחיבוק ידיים. הם אירגנו עצומה בחתימת
 תשעה קונסולים (מלבד הצרפתי שמיאן לחתום), והפעילו על
 מוחמד עלי לחצים שונים עד שנענה להם והעניק חנינה לנאשמי
 עלילת דמשק.

"לפתוח במאבק מפואר"

מונטיפיורי, מצידו, לא אמר די בפירמאן המלכותי התורכי, אלא הפליג מקושטא לרומא, במטרה לשכנע את האפיפיור למחוק ממצבת הנזיר את הכתובת המרשיעה את היהודים ברציחתו. האפיפיור סירב לראותו, והמגיעים עם ראשי הוותיקן הסבו לו מפת נפש. "האפיפיור וכל מקורביו", כתב מונטיפיורי, "משוכנעים שהיהודים רצחו את האב תומאסו, ולא ישנו דעתם זו אפילו יובאו לפנייהם כל העדים שבעולם להעיד ההיפך מזה."⁶⁵

למרות הכישלון הצורב ברומא, שב מונטיפיורי ללונדון כמנצח. בבית הכנסת של לונדון נערכה חגיגה גדולה, עם תפילות מיוחדות לכבודו, והוכרו על "פורים קטן תר"א". המלכה ויקטוריה הזמינה אותו לארמון כדי לברכו על התשועה שעשה לאחיו.*

קולונל צ'רלס הנרי צ'רצ'יל, אחד הקצינים שהשתתפו בחיל המשלוח למיגור שלטון מוחמד עלי בסוריה ובארץ ישראל, הוצב בעת ההיא בדמשק, ואליו שלח מונטיפיורי את כתב הפירמאן התורכי בבקשה להעביר את תוכנו לידיעת יהודי דמשק. במשתה שערך ראש הקהילה, הבנקאי פרחי, לכבוד הקצינים האנגלים והאוסטרים, בהשתתפות משוחררי עלילת הדם, קרא צ'רצ'יל את הפירמאן, והוסיף משהו משל עצמו. "הגיעה השעה", אמר, "לעשות למען גאולתו השלמה של עם ישראל". הוא הביע תקווה כי במהרה ישובו היהודים לארץ ישראל, ויכוננו בה בעזרת בריטניה מחדש את חייהם המדיניים. "בני בניהם של המכבים", קרא, "לא יביישו את אבותיהם גיבורי התהילה."⁶⁶ צ'רצ'יל, שהיה נכדו של הדוכס החמישי ממרלבורו (ומכאן אחד מאבותיו של וינסטון צ'רצ'יל), שלח ב־14 ביוני 1841, איגרת למשה מונטיפיורי, ובה הציע (שבעים ושש שנים לפני הצהרת בלפור) תוכנית ציונית מפורטת.

ארצו ומולדתו. קריאותיהם הנלהבות של כמה עתונים, כי הגיעה השעה להרחיב את גבולות צרפת עד הריין, עוררו בו חלחלה, ולמרות הפרנקופיליות המוצהרת שלו, חש איך מתעוררים בו לעת כזאת רגשות פטריוטיים גרמניים. אז כתב את שירו "דויטשלנד!", שנפתח באלה המילים: "לֵד קֵט היא עוד גֶרְמָנְיָה / אַךְ הַשָּׁמַשׁ היא לוֹ מִיְנֵקָה / לא הֶלֶב מְרַגֵּעַ אותו פֶּנִיק / כִּי אִם אֵשׁ פְּרָאִית דּוֹלְקָת...". בהמשכו של השיר דימה את גרמניה ל"עֶזְקוֹן מגושם, העוקר אלונים בידים", או ל"זיגפריד, הורג הדרקון", והזהיר את "הילדים השכנים" שלא להסתבך איתו בריב.⁶⁸ לימים כתב: "אחרי הכל אני גרמני, ומאוד רגזתי על האיש [טֶיִיר] שאיים על מולדתי במלחמה, שהיא אסון..."⁶⁹

רוחות המלחמה וקול צחצוח התרבות הדאיגו גם את המלך. "מר טֶיִיר מהמר בגורלה של צרפת", רטן. ב־20 באוקטובר פקעה סבלנותו, והוא אילץ את ראש ממשלתו להתפטר. תחתיו מינה ממשלה שהעדיפה שלום אירופי ולו במחיר נטישתו של מוחמד עלי. "שאלת סוריה", אמר המלך, "איננה עילה למלחמה."⁶⁰ "יש לנו שלום!" עלץ היינה, "ולמלך לואי פיליפ התהילה, שהפליא אומץ להחזקת השלום, כאומץ שהראה נפוליון במלחמה. אכן, אל תצחקו, הוא הינו נפוליון השלום!"⁶¹ שום כוח של ממש לא עמד בעת בדרכה של בריטניה הגדולה. כוחות אֶבְרֵהִים פשה, בנו של מוחמד עלי, נסוגו לפנים הארץ, והנחתים הבריטים החלו להתפרס לאורך חופי סוריה. בנובמבר 1840 לכדו את עכו, ובתוך זמן קצר שלטו על רצועת החוף מטריפולי ועד חיפה. עתה הפליג המפקד הבריטי, הקומודור נַאפֶיִיר, לאלכסנדריה והציע למוחמד עלי פשרה: יחזיר את סוריה וארץ ישראל לסולטאן התורכי, וכפיצוי יזכו, הוא וצאצאיו, בהכרה על שלטונם בארץ הנילוס.⁶² במצבו החדש, כשהבין כי צרפת, מי שהיתה ידידתו ובעלת בריתו, נטשה אותו, לא היתה לפשה המצרי שום ברירה אלא להיכנע לאולטימטום.

כעת התפרדה המשלחת היהודית (היא שהתה במצרים קרוב לשלושה חודשים). מונטיפיורי, שלא הסתפק בעצם החנינה לאסירי דמשק, יצא עם מזכירו הלוי לקושטא, כדי לשדל את הסולטאן עבדול מג'יד להוציא פירמאן (צו מלכות) המנקה את היהדות מכל אשמת רצח פולחני ומעניק ליהודי תורכיה חופש דת והגנה מרדיפות.⁶³ כרמיה נותר עוד זמן מה במצרים, שם ייסד שני בתי ספר, בקהיר ובאלכסנדריה, ואלה היו הניסיונות הראשונים, שמהם עתידה לצמוח רשת החינוך של "אליאנס"⁶⁴. ב־4 בנובמבר הפליג בחזרה לצרפת.

שיבת כרמיה הייתה מסע נצחון. בקורפו, בטרייסט, בוונציה, בווינה, בנירנברג, בפרנקפורט, במיינץ — בכל מקום שבו עבר ערכו לו יהודי המקום קבלות פנים סוערות. קהילות, שבמקומותיהן לא עבר, שלחו אליו משלחות. רק קהילת יהודי פריז, שחששה פן יוטל צל על פטריוטיותה, קיבלה את פניו בקרירות.

* עלילת דמשק היא פרשה בלתי־גמורה. במשך שנים רבות הוסיפו לספר בדמשק על הנזיר שעונה ונרצח בידי היהודים, ועל כך שהמרצחים ניצלו מן הגרדום בשל תכניהם של יהודים רבי־השפעה בחורל. בשנת 1983 פירסם מוסטפה טלאס, שר ההגנה הסורי, את הספר "המצה של ציון", ובו הוא מתייחס לעלילת הדם של דמשק כאל עובדה אמיתית. טלאס, שעשה את הדוקטורט שלו בסורבון, מזהיר בספרו כי "הגזענות היהודית" היא "רק המשך של הוראת התלמוד הכולל את פשעיהם וסטייתיהם". שנה אחר־כך, ברצמבר 1984, הוזכר ד"ר מערנף אל־דואלבי, נציגה של סעודיה באו"ם, את עלילת דמשק. זה קרה בסמינר של האו"ם על "סובלנות וחירות". הרובר, שנתן תיאור מפורט של האירועים, טען כי אשמת היהודים בה היתה מלאה וכל ההאשמות שהועלו נגדם היו מרדיקות. הוא גם השמיע אימרה, שאותה ייחס לתלמוד: "אם יהודי לא ישתה כל שנה מדמו של לא יהודי, יהיה שריו בקללת נצח" (ורברט ויסטריץ', Anti-Semitism, עמ' 207; ברנרד לואיס, שמים ואנטישמיות, עמ' 201).

"לפתוח במאבק מפואר"

מונטיפיורי, מצידו, לא אמר די בפירמאן המלכותי התורכי, אלא הפליג מקושטא לרומא, במטרה לשכנע את האפיפיור למחוק ממצבת הנוזיר את הכתובת המרשיעה את היהודים ברציחתו. האפיפיור סירב לראותו, והמגיעים עם ראשי הוותיקן הסכו לו מפה נפש. "האפיפיור וכל מקורביו", כתב מונטיפיורי, "משוכנעים שהיהודים רצחו את האב תומאסו, ולא ישנו דעתם זו אפילו יובאו לפנייהם כל העדים שבעולם להעיד ההיפך מזה."⁶⁵

למרות הכישלון הצורב ברומא, שב מונטיפיורי לונדון כמנצח. בבית הכנסת של לונדון נערכה חגיגה גדולה, עם תפילות מיוחדות לכבודו, והוכרז על "פורים קטן תר"א". המלכה ויקטוריה הזמינה אותו לארמון כדי לברכו על התשועה שעשה לאחיו.*

קולונל צ'רלס הנרי צ'רצ'יל, אחד הקצינים שהשתתפו בחיל המשלוח למיגור שלטון מוחמד עלי בסוריה ובארץ ישראל, הוצב בעת ההיא בדמשק, ואליה שלח מונטיפיורי את כתב הפירמאן התורכי בבקשה להעביר את תוכנו לידיעת יהודי דמשק. במשתה שערך ראש הקהילה, הבנקאי פרחי, לכבוד הקצינים האנגלים והאוסטרים, בהשתתפות משוחררי עלילת הדם, קרא צ'רצ'יל את הפירמאן, והוסיף משהו משל עצמו. "הגיעה השעה", אמר, "לעשות למען גאולתו השלמה של עם ישראל." הוא הביע תקווה כי במהרה ישובו היהודים לארץ ישראל, ויכוננו בה בעזרת בריטניה מחדש את חייהם המדיניים. "בני בניהם של המכבים", קרא, "לא יביישו את אבותיהם גיבורי התהילה."⁶⁶ צ'רצ'יל, שהיה נכדו של הדוכס החמישי ממרלבורו (ומכאן אחד מאבותיו של וינסטון צ'רצ'יל), שלח ב־14 ביוני 1841, איגרת למשה מונטיפיורי, ובה הציג (שבעים ושש שנים לפני הצהרת בלפור) תוכנית ציונית מפורטת.

ארצו ומולדתו. קריאותיהם הנלהבות של כמה עתונים, כי הגיעה השעה להרחיב את גבולות צרפת עד הריין, עוררו בו לחלה, ולמרות הפרנקופיליות המוצהרת שלו, חש איך מתעוררים בו לעת כזאת רגשות פטריוטיים גרמניים. אז כתב את שירו "דויטשלאנד!", שנפתח באלה המילים: "לִדְ קֵט היא עוד גְרֶמְנִיָה / אַךְ הַשְׁמֶשׁ היא לו מִיְנֶקֶת / לא הֶלֶב מְרַיֵעֵ אוֹתוֹ פִּנֵיק / כִּי אִם אֵשׁ פְּרָאִית דוֹלְקֶת...". בהמשכו של השיר דימה את גרמניה ל"עֶנְקוֹן מְגוּשֵׁם, העוקר אלונים בידיים", או ל"זיגפריד, הורג הדרקון", והזהיר את "הילדים השכנים" שלא להסתבך איתו בריב.⁶⁸ לימים כתב: "אחרי הכל אני גרמני, ומאוד רגוזי על האיש [טְיִיר] שאיים על מולדתי במלחמה, שהיא אסון..."⁶⁹

רוחות המלחמה וקול צחצוח החרבות הדאיגו גם את המלך. "מר טְיִיר מהמר בגורלה של צרפת", רטן. ב־20 באוקטובר פקעה סבלנותו, והוא אילץ את ראש ממשלתו להתפטר. תחתיו מינה ממשלה שהעדיפה שלום אירופי ולו במחיר נטישתו של מוחמד עלי. "שאלת סוריה", אמר המלך, "איננה עילה למלחמה."⁶⁰

"יש לנו שלום!" עלץ היינה, "ולמלך לוואי פיליפ התהילה, שהפליא אומץ להזקק השלום, כאומץ שהראה נפוליון במלחמה. אכן, אל תצחקו, הוא הינו נפוליון השלום!"⁶¹ שום כוח של ממש לא עמד כעת בדרכה של בריטניה הגדולה. כוחות אברהים פשה, בנו של מוחמד עלי, נסוגו לפני הארץ, והנחתים הבריטים החלו להתפרס לאורך חופי סוריה. בנובמבר 1840 לכדו את עכו, ובתוך זמן קצר שלטו על רצועת החוף מטריפולי ועד חיפה. עתה הפליג המפקד הבריטי, הקומודור נָאפְיִיר, לאלכסנדריה והציע למוחמד עלי פשרה: יחזיר את סוריה וארץ ישראל לסולטאן התורכי, וכפיצוי יזכו, הוא וצאצאיו, בהכרה על שלטונם בארץ הנילוס.⁶² במצבו החדש, כשהבין כי צרפת, מי שהיתה ידירתו ובעלת בריתו, נטשה אותו, לא היתה לפשה המצרי שום ברירה אלא להיכנע לאולטימטום.

כעת התפרדה המשלחת היהודית (היא שהתה במצרים קרוב לשלושה חודשים). מונטיפיורי, שלא הסתפק בעצם החנינה לאסירי דמשק, יצא עם מזכירו הלוי לקושטא, כדי לשדל את הסולטאן עבדול מג'יד להוציא פירמאן (צו מלכות) המנקה את היהדות מכל אשמת רצח פולחני ומעניק ליהודי תורכיה חופש דת והגנה מרדיפות.⁶³ כרמיה נותר עוד זמן מה במצרים, שם ייסד שני בתי ספר, בקהיר ובאלכסנדריה, ואלה היו הניסיונות הראשונים, שמהם עתידה לצמח רשת החינוך של "אליאנס"⁶⁴. ב־4 בנובמבר הפליג בחזרה לצרפת.

שיבת כרמיה הייתה מסע נצחון. בקורפו, בטרייסט, בוונציה, בווינה, בנירנברג, בפרנקפורט, במיינץ — בכל מקום שבו עבר ערכו לו יהודי המקום קבלות פנים סוערות. קהילות, שבמקומותיהן לא עבר, שלחו אליו משלחות. רק קהילת יהודי פריז, שחששה פן יטל צל על פטריוטיותה, קיבלה את פניו בקרירות.

* עלילת דמשק היא פרשה בלתי-גמורה. במשך שנים רבות הוסיפו לספר בדמשק על הנוזיר שעונה ונרצח בידי היהודים, ועל כך שהמרצחים ניצלו מן הגדרום בשל תכניהם של יהודים רכי-השפעה בחו"ל. בשנת 1983 פירסם מוסטפה טלאס, שר ההגנה הסורי, את הספר "המצה של ציון", ובו הוא מתייחס לעלילת הדם של דמשק כאל עובדה אמיתית. טלאס, שעשה את הדוקטורט שלו בסורבון, מזהיר בספרו כי "הגזענות היהודית" היא "רק המשך של הוראת התלמוד הכולל את פשעיהם וסטייתיהם". שנה אחר-כך, בדצמבר 1984, הזכיר ד"ר מערנף אל-דואלבי, נציגה של סעודיה באו"ם, את עלילת דמשק. זה קרה בסמינר של האו"ם על "סובלנות וחירות". הדובר, שנתן תיאור מפורט של האירועים, טען כי אשמת היהודים בה היתה מלאה וכל ההאשמות שהועלו נגדם היו מדייקות. הוא גם השמיע אימרה, שאותה ייחס לתלמוד: "אם יהודי לא ישתה כל שנה מדמו של לא יהודי, יהיה שרוי בקללת נצח" (רוברט ריסטרין, Anti-Semitism, עמ' 207; ברנרד לואיס, שמים ואנטישמיות, עמ' 201).

ה"כנעני" הראשון

רוב ההיסטוריונים רואים בעלילת דמשק את ראשית המפנה לעבר לאומיות יהודית מודרנית. רב ההיסטוריונים, צבי גרץ, הגדיר את השמחה על הצלת יהודי דמשק כ"שמחה לאומית".⁶⁸ שמעון דובנוב, מחבר "דברי ימי עם עולם", כתב: "פרשת דמשק השפיעה השפעה מרובה על הכרתם העצמית של היהודים. בשעה שהיהדות באירופה המערבית נמשכה אחר קסם ההתבוללות ונתפרדה לצרפתים, אנגלים, גרמנים בני דת משה, נתארע מאורע זה, שאיחד את כל יהודי העולם ברגש אחד והוכיח שהעם המפורז ומפורד חטיבה מוסרית אחת הוא."⁶⁹ והיסטוריון בכיר בן זמננו, פרופ' שמואל אטינגר מהאוניברסיטה העברית, כתב: "ניצניה הראשונים של התודעה הלאומית המודרנית הופיעו לאחר פרשת עלילת דמשק."⁷⁰

אחד ה"ניצנים" האלה היה סיפורו של היינה, "הרבי מבכרך", שנכתב בשנת 1825, ואחרי שהיה גנוז 15 שנים, יצא לאור בסוף אוקטובר 1840. זוהי אחת היצירות, שהניעו כמה מלומדים להגדיר את היינה כסופר יהודי לאומי, ואחרים להתנגד בתוקף להגדרה זו.⁷¹ הגניוס היוצר של היינה הוא כה עשיר, רב אנפין, חמקמק, מגביה עוף וחובק עולם, שכל הניסיונות להדביק לו תווית כלשהי לא צלחו. הוא הירכה לכתוב "אנו הגרמנים..." ("אנו הגרמנים, אין כמונו עם חזק וחכם...";⁷² "אנו הגרמנים עם נחמד מאוד אנחנו...";⁷³ "אנו הגרמנים המסכנים, שלדאבון לב איננו מבינים הלצה...";⁷⁴) ועם זאת התגאה כי "אבותיו התייחסו על בית ישראל הנדיב, כי נין ונכד הוא לאותם המעונים שנתנו לעולם אלוהים ומוסר, ולחמו וכאבו בכל שדות הקרב של המחשבה."⁷⁵ אך כאשר נשאל, הציג את עצמו כקוסמופוליט וכאזרח העולם.⁷⁶

"הרבי מבכרך", שחיבר בעלומיו, כמו "המנגינות העבריות", וה"יודיים" שכתב על ערש דווי, מבטאים להפליא את נפש היהודי ההומיה בסתר חיי הכפולים של היינה. זוהי יהדות מסוג חדש, חופשית, חילונית, אנטייתיה גמורה לכל הלכי הרוח של יהדות זמנו, אך עתידה להופיע בכל תפארתה ובעייתיותה כעבור כמה דורות, בתקופת המהפכה הלאומית בתולדות עם ישראל. כאשר הציג את ה"רבי" למו"ל, יוליוס קאמפה, סיפר, כי כתב היד המלא נשמד בשריפה שפרצה בבית אמו — "אולי לטובתי, כי בהמשך הדברים התבלטו ההשקפות האפיקורסיות, שעוללות היו לעורר גם אצל יהודים גם אצל נוצרים צעקות חמס לרוב..."⁷⁷ איש — לא היינה עצמו — לא יכול היה לדעת כי בהשקפות אלה הוא מבשר טיפוס חדש של יהודי, שעתיד להופיע בהמוניו החל בשנות ה-80 של המאה הי"ט. הוא מעלה כאן, למשל, בפעם הראשונה (עשרות שנים לפני ביאליק) את רעיון ההגנה העצמית ("כמה גרועה הגנת ישראל, ידידי כוזב שומרים עליו מבחורן ושומריו מפיית הם האינולת והפחד";⁷⁸) וקורא (עשרות שנים לפני טרניחובסקי) לעשות נקמה בגויים ("אכן, גברת יפה, יבוא יום ומלאך המוות ישחט את השוחט, וכל דמנו ייפקד על אדום [Edom], כי אל

היינריך היינה, ציור של הצייר היהודי מוריץ אופנהיים (1831)

"עו רצוני", כתב, "לראות את אחיך משתדלים לשוב ולחדש את קיומם כעם. המטרה בהחלט ניתנת להשגה." באיגרתו הדגיש כי הצלחת התוכנית תובטח בשני תנאים: הראשון, שהיחזמה תבוא מצד היהודים; והשני, שמעצמות אירופה יתמכו בה. הוא הפציר במונטיפיורי לפתוח את "המאבק המפואר הזה לקיום לאומי", לגייס את העשירים ובעלי ההשפעה, לכונן תנועה מדינית, שתהיה גורם כדיפלומטיה של המזרח, ולתבוע בתוקף את השלטון על ארץ ישראל. "מן הדין", כתב, "שהיהודים יכריזו: 'כבר חשים אנו עצמנו כעם!'"⁶⁷

הקונדסי, או לתמורות שחלו, כביכול, ביחסו ליהדות אחרי שהתנצרו. לאמיתו של דבר, מבשר היינה, עשרות שנים לפני כרדיצ'בסקי, טשרניחובסקי, שניאור והכנענים — את המרד של דור התחייה נגד רוחניותה היתרה של היהדות. היינה היה בין היתר גם ה"כנעני" הראשון.

תיאודור הרצל שהיה מעריץ גדול של היינה, כתב: "אילו חי היינה כיום הזה, בוודאי שלא היה נמנה עם מתנגדיה של הציונות..."⁸² ואמנם, במשך ימי חייו חזר היינה פעמים אחדות על השבועה "אם אשכחך ירושלים". פעם התוודה כי השיר "על נהרות בבל" מביאו לידי בכי ופעם סיפר על רצונו להיקבר "תחת הדקלים של הירדן". מכאן אין להסיק כי היה ציוני על פי ההגדרה הרווחת. בימיו לא הבשילו עדיין התנאים להגשמת הציונות, והיינה לא העלה על דעתו ללכת בעקבות גיבורו הנערץ, יהודה הלוי, מזרח, אל שממות ארץ ישראל. כאשר נאלץ להגר מגרמניה מפחד מאסר הובליווהו רגליו מערבה, אל אורות פריז, אל "ירושלים החדשה", כפי שכינה את העיר, שהעניקה לו מקלט מדיני במחצית השנייה של חייו.

נקמת ה' — ⁷⁹ טקסט שכזה היה לצנינים בעיני שלומי-אמוני האמנציפציה וההתבוללות, שדגלו באפולוגטיקה וטיפחו אשליות על התפיסות יהודית-גרמנית. היינה זכאי להיחשב כמבשרו של עידן התחייה, גם בזכות גישתו המיוחדת במינה לתנ"ך, "הספר אשר כתב אלוהים בעצם ידי קודשו ואשר על שמירתו נשאו וסבלו היהודים כה הרכה ענות ושנאה, קלון ומוות, עינויי אלפי שנה על קידוש השם."⁸⁰ אהבת התנ"ך של היינה, כמו הערצת קידוש השם, אינן נובעות אצלו מרגש דתי, אלא מתוך זיקה — ומותר לומר גאוה — לאומית. כך הריהו מסוגל לתת בפרק אחד תיאור נהדר של סדר פסח, ובפרק אחר להשמיע דברי כפירה כגון שיעדיף את פולחן העשתורת על דת ישראל. "אפילו בזמנים הטובים שלכם", הוא כותב, "אפילו בימי ממשלתו של אבי-אבי-אבות אבותי רודי, שהיה מלך על יהודה וישראל, לא הייתי יכול נשוא שבתי עמכם, והשכם בבוקר יום אחד הייתי בורח ממצודת ציון ומהגר לצור ולצידון, או לבבל, ששם תססה חרות החיים בהיכל האלים..."⁸¹ חוקרים, ששבילי הספרות העברית החדשה, החילונית, לא היו נהירים להם, ראו כאן סתירות ופרדוקסים, וייחסו אותם לאופיו

★★★

20. לוטציה, 27 במאי 1840, עמ' 46-47.
21. שם, עמ' 47.
22. שם, שם.
23. שם, שם.
24. ברנה, עמ' 167-168.
25. לוטציה, 27 במאי 1840, עמ' 48.
26. שם, עמ' 48-49.
27. שם, 3 ביוני 1840, עמ' 55.
28. שם, עמ' 54.
29. Leon Poliakov, The History of Anti-Semitism, Vol. iii, London 1975, p. 348.
30. S.S. Praver, Heine's Jewish Comedy, Oxford 1983, p. 306.
31. היינה לווארנהאגן, 5 באפריל 1830.
32. אנטונינה ולנטין, היינריך היינה, תל אביב 1957, עמ' 154.
33. היינריך היינה, עניינים צרפתיים, תרגום שמואל פרלמן, ירושלים — תל אביב 1957, עמ' 30.
34. לוטציה, 27 במאי 1840, עמ' 45.
35. שם, 3 ביוני 1840, עמ' 56.
36. שם, עמ' 54.
37. שם, 7 במאי 1840, עמ' 40.
38. שם, 30 ביולי 1840, עמ' 81-82.
39. שם, 27 במאי 1840, עמ' 47.
40. גרץ, עמ' 385.
41. מונטיפיורי, עמ' 214.
42. גרץ, עמ' 400.
43. מיכאל גרץ, עמ' 93.

1. צבי היינריך גרץ, דברי ימי היהודים, כרך ט', 1870. תרגום י.א. טריווש, עמ' 372. להלן: גרץ.
2. Diaries of Sir Moses and Lady Montefiore, ed. by Dr. Louis Loewe. London 1890, p. 209. להלן: מונטיפיורי.
3. א.י. בראוור, חומר חדש על עלילת דמשק, בתוך: ספר היובל לפרופ' שמואל קרויס, ירושלים תרצ"ו, עמ' 275.
4. מונטיפיורי, עמ' 283.
5. Count Corti, The Reign of the House of Rothchild, London 1928, p. 224. להלן: קורטי.
6. מיכאל גרץ, הפריפריה היתה למרכז, פרקים בתולדות יהדות צרפת במאה הי"ט, ירושלים 1982, עמ' 90-93. להלן: מיכאל גרץ.
7. היינריך היינה, לוטציה, תרגום שמואל פרלמן, ירושלים — תל אביב 1953, עמ' 39. להלן: לוטציה.
8. שם, עמ' 41.
9. קורטי, עמ' 224.
10. מונטיפיורי, עמ' 215; גרץ, עמ' 386.
11. לוטציה, 14 במאי 1840, עמ' 42-43.
12. היינריך היינה, מרכוס ברנה, וידויים, זכרונות, תרגום שמואל פרלמן, ירושלים — תל אביב, 1953, עמ' 134. להלן: ברנה.
13. לוטציה, 3 ביוני 1840, עמ' 57.
14. שם, שם.
15. ברנה, עמ' 76.
16. לוטציה, 3 ביוני 1840, עמ' 57.
17. שם, 10 במאי 1859, עמ' 59.
18. בן ציון דינור, במפנה הדורות, ירושלים 1954, עמ' 31.
19. משה הס, רומי וירושלים, ירושלים 1954, עמ' 43.

44. מונטיפיורי, עמ' 215.
45. גרץ, עמ' 390.
46. M.A. Margolis & A. Marx, A History of the Jewish People, New York 1927, p. 652.
47. שמעון שמיר, תולדות הערבים במזרח התיכון בעת החדשה, תל אביב 1971, עמ' 72. להלן: שמיר.
48. לוטציה, 27 ביולי 1840, עמ' 76-75.
49. מונטיפיורי, עמ' 221.
50. לוטציה, 27 ביולי 1840, עמ' 74.
51. שם, שם.
52. מונטיפיורי, עמ' 224.
53. שם, עמ' 226.
54. לוטציה, 3 באוקטובר 1840, עמ' 92-93.
55. שם, 4 בנובמבר 1840, עמ' 97-98, וכן 12 ביולי 1840, עמ' 221.
56. שם, 7 באוקטובר 1840, עמ' 94.
57. שם, שם.
58. היינריך היינה, יסורים וחיוכים, תרגום שלמה טנאי, תל אביב 1995, עמ' 24.
59. The Complete Poems of H. Heine, Tr. Hal Drager, p. 936.
60. אנדריי מורואה, דברי ימי צרפת, תל אביב 1960, עמ' 305.
61. לוטציה, 29 באוקטובר 1840, עמ' 95.
62. שמיר, עמ' 62.
63. מונטיפיורי, עמ' 278-279.
64. גרץ, עמ' 397, 402.
65. מונטיפיורי, עמ' 287.
66. נ.מ. גלבר, חסידי אומות העולם במבשרי התחיה, תל אביב תרצ"א, עמ' 68.
67. שם, עמ' 68-69; וכן ברברה טוכמן, התני"ך והחרב, תל אביב 1987, עמ' 186-188.
68. גרץ, עמ' 394.
69. שמעון דובנוב, דברי ימי עם עולם, תרגום ברוך קרוא, כרך ט', עמ' 162.
70. שמואל אטינגר, "ייחודה של התודעה הלאומית", בתוך: אידיאולוגיה ומדיניות ציונית, ירושלים 1978, עמ' 15.
71. Jeffrey Sammons, Heinrich Heine, A Modern Biography, Princeton 1979, p. 445-466.
72. ה. היינה, דת ופילוסופיה בגרמניה, תרגום שמואל פרלמן, ירושלים-תל אביב, 1957, עמ' 189.
73. ברנה, עמ' 81.
74. שם, עמ' 107.
75. היינה, ידוים, עמ' 192.
76. שם, שם.
77. היינה לקאמפה, 21 ביולי 1840.
78. היינה, הרבי מבכרך, עמ' 211.
79. שם, עמ' 209.
80. שם, עמ' 213.
81. שם, עמ' 222.
82. "הרצל, מקס נורדאו והציונות (1899)", בתוך: בפני עם ועולם, ירושלים 1976, עמ' 306.